

Kalligráfia és könyvnyomtatás

V. Ecsedy Judit

A kalligráfia kifejezés a görög kallosz = szép és grafosz = írás szavakból tevődik össze. A kalligráfia a folyamatos mozdulatokra épülő szép kézírás és annak művészi megjelenítése. A gyakorlatlason kívül művészi tehetség is kellett műveléséhez. Különösen kedveltek voltak az egyedi technikával, egy vonallal, a toll felemelése nélkül rajzolt képek. A kalligráfiának, a szépírásnak az antikvitástól hagyományozott gyakorlata – amely természetesen kézírás volt – megtalálta útját a könyvnyomtatáshoz is. A tollvonásokat a rézmetszetes technikával rajzolt finom vonalak helyettesítették, amelyeket azután sokszorosítani lehetett.

Első művelője, akinek kalligráfiáról szóló könyvei nyomtatásban megjelentek, a német Johann Neudörffer volt. Egyik legkorábbi 1538-ban kinyomtatott munkája, ahogy a címe mondja, az ifjakat akarja a szépírás alapjaira megtanítani.¹ Egy másik kalligráfiai könyvében két diák párbeszédese formában tanítja egymást a szépírás művészetére.²

Nemzetenként és nyelvenként eltérések voltak a kalligráfia gyakorlatában. Az angol John Seddon a kalligráfia műfajának kivételes képességű mestere, akinek 1695-ben jelent meg *Pen-man's paradise both pleasant and profitable*, azaz Az írók paradicsoma című kézikönyve (London, 1695). Erről a rézmetszetekkel gazdagon illusztrált könyvről és alkotójának életművéről a Magyar Grafika is megemlékezett.³

Magyar szempontból különösen érdekes Johann Georg Schwandner (1716–1791) munkássága, aki a kalligráfia elméletével foglalkozott.

1. kép. Díszes kezdőbetűk J. G. Schwandner könyvéből (1756)

Mint történésznek különösen nagy érdemei vannak a magyar történeti források közzétételében. Háromkötetes forrásmunkájához Bél Mátyás írt előszót.⁴ Tíz évig, haláláig a bécsi császári könyvtár őre volt, 1779 és 1791 között.

A mi számunkra azonban a kalligráfiáról írt úttörő munkája érdekes: *Dissertatio epistolaris de calligraphia*⁵. A kalligráfiai táblákat Ferdinand

2. kép. Egy vonallal rajzolt angyal oszlopok között, Schwandner könyvéből (1756)

- 1 Neudörffer, Johann: *Eine gute Ordnung und kurzte Unterricht der fürnemsten gründe aus denen die Jungen zierlich schreyben begirlich...* Nürnberg? 1538. Digitális hozzáférése: <http://kvk.bibliothek.kit.edu/view-title/index.php?katalog=BVB&url=https%3A%2F%2Fwww.gateway-bayern.de%2FBV001625700&signature=7092D-X3DDptvY6fx-jjU-loqfcsH8-BjGN5VQ1ddDm4&showCoverImg=1>
- 2 Neudörffer, Johann: *Ein Gesprächbüchlein zweyer schuler wie einer den andern im zhierlichen schreiben untherweyest.* Nürnberg 1549, Petreius, digitális hozzáférése: http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ184373702
- 3 Gécs Béla: *A kalligráfus John Seddon művészi írásképei.* In Magyar Grafika, 2010/ 3. 85.
- 4 *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* (Viennae 1746–1748) 3 kötet.
- 5 Teljes címe: *Dissertatio epistolaris de calligraphiae nomenclacione, cultu, praestantia, utilitate.* Viennae Austriae 1756, ex typographeo Kaliwodiano.

von Freisleben rajzolta és J. Kaspar Schwab metszette rézbe. Az olvasóknak szóló bevezető 15 fejezete Schwandner munkája. Ferenc német-római császártól nyert privilégiumát közli a fólió kötet elején, amely tíz évre szól. Utána 190 kalligrafikus tábla következik.⁶

3. kép. Egy vonallal rajzolt kép a magyar Szent Koronáról Schwandner könyvéből (1756)

A rézmetszeteket készítő J. Kaspar Schwab személye nem ismeretlen a 18. századi bécsi rézmetszők között: 1765-ben megkezdett párizsi tanulmányai után a század végén Bécsben működött. Egyéb munkái mellett II. József rézmetszetű portréját is elkészítette.⁷

Schwandner kalligráfiáról írt könyve mindmáig a grafikus művészetek egyik legendás darabja, az európai kalligráfia legszebb szintézise. Nemcsak a kalligrafikus betűknek, írásmintáknak, hanem a díszítőelemeknek is kimeríthetetlen forrását jelenti ma is. Háromszáz díszes kezdőbetűt közöl, amelyek 12 teljes abc-t képeznek, köztük pontozott technikával készült kezdőbetűk is. Egyvonalas motívumok: növények, állatok, építészeti motívumok. Továbbá 150 díszes keret, több mint 200 dísz, és 14 szimbolikus tábla uralkodókról.

Schwandner az olvasóknak szóló előszavában az írás jelentőségéről, az írások, szkriptorok megbecsült munkájáról ír, megmagyarázza a kalligráfia szó eredetét és jelentését. A díszes görög kéziratokat kalligrafoi-nak hívták, művészetü-

ket pedig kalligráfiának. Említi a görög és latin kézírásos kódexek legszebb darabjait és a korai középkorban készültek. Gyakran éppen íráruk szépsége mentette meg őket az enyészettől. Főleleveníti azt az – többek szerint egyáltalán nem hiteles – adatot, miszerint Nagy Károly német-római császár a háborúk és hódítások után későbbi éveiben szívesen vett elő tollat és rajzolt díszes betűket. Röviden az arab és héber kalligráfiával is foglalkozik. Örömmel tölti el, hogy a könyvnyomtatás isteni művészete nem jelentette a kalligráfia végét, mert a kézírás díszes betűit a nyomdai sokszorosítás is utánozni tudta, sőt olyan pompás nyomtatott könyvek keletkeztek, mint a Miksa császár tetteit megörökítő könyv.⁸ Vagyis a könyvnyomtatással sem szűnt meg a kalligráfia, sőt új lendületet vett, mert a sokszorosítással új lehetőségek nyíltak meg.

Hogy ez mennyire igaz, néhány példa a korai hazai könyvnyomtatásból: a nyomdászaink különösen szívesen alkalmazták a díszes kezdőbetűket. (4. kép)

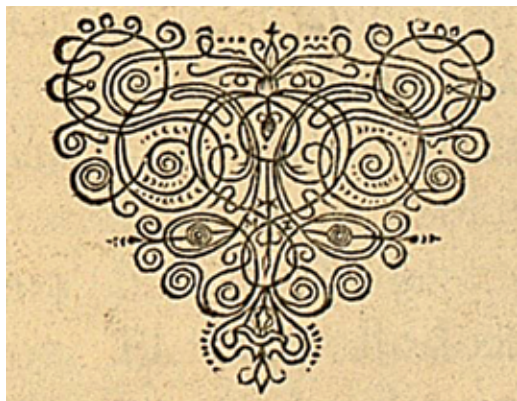
4. kép. Díszes nyomdabetűk Johannes Honterus brassói nyomdájából (1547)

A régi nyomdászok előszeretettel használták a záródíszeket, amelyeket egy-egy fejezet végére helyeztek el, de gyakran a címlapokon alkalmaztak. Két 17. századi magyarországi nyomda kissé hasonló kompozíciójú, de mégis eltérő kalligrafikus záródíszet mutatjuk be az 5. és 6. képen.

6 Részleges reprint kiadásnak tekinthetjük a New York-i Dover Press-nél 1958-ban megjelent Calligraphy. Calligraphia latina című reprezentatív kötetet, amely közli Schwandner művének eredeti címlapját és a táblák reprodukcióját, a bevezető szöveget viszont csak angol fordításban. A metsző neve egyébként az első kalligráfiai táblán olvasható: „Casparus Schwab incidit”.

7 Lelőhelye: Österreichische Nationalbibliothek, Bildarchiv.

8 Thewerdank (Nürnberg 1517, Schönsperger)

5. kép. Sárospatak, 1658

6. kép. Szeged, 1660

Szép példája a kalligrafikus nyomdászjegyeknek a Brewer-nyomda kiadásában megjelent Pápai Páriz Ferenc-féle szótár díszcímlapja. Metszője valószínűleg I. G. Wolfgang volt. A Brewer-család *B* kezdőbetűjét magában foglaló, palmaágakkal körülvevő kalligrafikus monogram, amelyet a nyomda 1708-ban használt. (7. kép)

7. kép. A lőcsei Brewer-nyomda kalligrafikus monogramja (1708)

Hogy napjaink grafikusainak sem szűnt meg a kalligráfia iránti érdeklődése, jól mutatja, hogy az első kalligráfiról szóló nyomtatott könyveknek számos új kiadása, magyarázata, hasonmása jelent meg a közelmúltban.

Láttuk, hogy már a legelső kalligráfiról szóló könyvek is elsősorban az ifjúságnak szóltak, és valóban, nemcsak a barokk korban, hanem a felvilágosodás idején is az iskolákban tananyag volt a szépírás és a kalligráfia bizonyos szintű elsajátítása. Olyan gyakorlatra azonban nem mindenki tett szert, mint Narcissus Wallner páter, dunaföldvári ferences, aki 1766 és 1774 között három imádságos kötetet állított össze, és írt le saját maga, tele kalligrafikus díszítményekkel, főleg egy vonallal rajzolt állatokkal, sőt egész jelenetekkel.⁹ Úgy látszik, hogy a nyomtatott, sokszorosított díszek korszakában is voltak, akik valószínűleg csak a maguk szórakozására, de örömeiket lelték ebben a szemet gyönyörködtető, ugyanakkor játékos rajzolásban.

9 Vizkelety András: *Drei deutsche Gebetbuchhandschriften eines ungarischen Franziskaners aus der zweiten Hälfte des 18. Jhs. In: "und thut ein Gnügen seinem Amt"* Festschrift für Karl Manherz zum 60. Geburtstag. Budapest 2002, ELTE Germanistisches Institut, 447–457.